

MEZEY BARNA

Becstelen emberek, becstelen foglalkozások

A becstelen karakterrel élők a XV–XVIII. század társadalmában
a büntetés-végrehajtás szereplőinek példáján

A középkor, de még a kora újkor is zárt világok halmaza volt. Földbirtokosok, várak, arisztokrata familiák, nemesi közösségek, városok, egyházi testületek és vallásos szervezetek, rendek, népcsoportok és magánszemélyek, céhek és gildék jutottak a legkülönbébb mélységű és tartalmú privilégiumokhoz, amelyre föl-építették saját identitásaikat. Privilégiumok, autonómiák rendezetlen elegye volt ez a társadalom, amik között az univerzális egyház, a központosításra, majd abszolutizálásra törő királyi hatalom igyekezett legitím kapcsolatrendszereket létrehozni. Volt azonban egy anonim képlet is, amely átfonta ezt a valóságot: a társadalmon kívüliek és a peremrétegek szötte viszonyhálózat.

A különféle mértékű, de létező önkormányzati jogosultságokkal bíró közösségek tagjai alkották a társadalom jogokkal felruházott, a védelemre, gondoskodásra, jogszolgáltatásra igényt tartható rétegeit, s aki azon kívül került, számkivetetté vált, lényegében jogtalan és kiszolgáltatott egyeddé lett. Ebben a felfogásban persze benne rejtett a zárt közösségekre építkező felfogás alapvető bizalmatlansága is. A közösséghez tartozó, megismerhető és a társadalmi szerkezetben elhelyezhető, magatartásában, reakcióiban kiszámítható csoporttagok közötti biztonság rendre megbomlott a külvilág behatolásával. Érkezzen az rablólovak fosztogató serege vagy más közösségek által kiutasított bűnelkövető képében. Ezért azután természetes jelenségként alakult ki a szolidaritás a közösségek belső rendszerében és a szinte feltétlen gyanakvás a külsők irányában.

A középkori közösségek rendszerén nyitott kiskapuk csak igen óvatosan engedték a belépést, így az esetek többségében a kívülről érkezők kevesen voltak, egyfajta kisebbséget alkottak. A közösségek zártságát a városok esetében valóságos városfalak és tényleges kapuk hangsúlyozták; ennél a vidék lakossága védtelenebb és sérülékenyebb volt, ami persze jelentősen fokozta védekezőreflexeit és bizalmatlanságát.

Sokak voltak, akiket sorsuk a közösségek közötti térbe vetett, s így a közösségek számára idegenné vált. Akadtak, akik foglalkozásuk vagy elérni kívánt céljaik okán lettek tagjai a „hullámzó lakosságnak” vagy „utazó népek”. Ke-

reskedők, vándorló inasok, keresztes lovagok és zarándokok népesítették be ezt a zónát (közöttük a kevésre becsült színészek, vándorkomédiások, bábosok, bűvészek, kártyások sokasága). De ott voltak a szerencsét próbáló szegénylegények, a munkátlanok, a nyomorékságuk vagy elfelfogyatkozásuk miatt szélnek eresztett vagy eredő hajléktalanok is. Utakra kényszerültek az új hódítók által elűzött hazátlanok, a felégetett falvak, városok megmenekült népe is.

A zárt autonómiák védekező mechanizmusa volt a jog kezdetei óta a kiközösítés. A szolidaritás még a legvéresebb időkben is megakadályozta a közösség tagjainak intézményes kiirtását, és a legsúlyosabb büntetőjogi esetektől eltekintve inkább választották a veszélyes személy(ek) eltávolítását, mint gyilkolását vagy csonkolását. A kiutasítás (kikorbácsolás, kiverés, kitiltás, száműzés, levelesítés) közkedvelt kriminális szankciónak bizonyult. A kivett elítéltek így az otthontalanná, vagyontalanná váltak seregéhez csatlakoztak, minimálisra zsugorodott az esélyük a becsületes megélhetésre. Az országutakon már ott találták a csavargók, koldusok, naplopók népes hadát, amely befogadója (és esetlegesen eltartója) lett a hontalan nincsteleleneknek.¹ *Gustav Radbruch és Heinrich Gwinner* megkísérelte föltérképezni a bűnöző társadalom utánpótlásául szolgáló „hullámzó lakosság”, az alvilág keretét adó társadalom képletét. Igaz, ehhez egy kései, 1751-ben kibocsátott rendeletet, az ulmi *Gaunerpatentet* hívták segítségül, az ott felsorolt népesség jellege és összetétele azonban alig változott, inkább stabilizálódott. E szerint az országutakon található csoportok a következők voltak: „*külhoni koldusok és csavargók, dezertőrök és elbocsátott katonák, házalók és hason emberek, kik mindenféle limlomot cipelve árusítást színlelnek, s ennek leple alatt tulajdonképpen koldulnak; utazó tanulók, verklisek, zsebesek és más füttyösök, cimbalmosok, szemfényvesztők, síttrre való szerencsevadászok, zsoldosok. Szegények, tébolyodottak mindkét nemből, remeték, zarándokok, hitehagyottak, tűzvész miatt összeverődöttek vagy fogságba vetett keresztények váltásdíját kézbesítők, egyetemi hallgatók, szatócsok, költözködő üstföldözők, vándormuzsikuskok és szerencsejátékosok.*”²

A városi és falusi közösségekben is ott éltek azok a peremrétegek, amelyek ilyen vagy olyan módon a társadalom mélyére kerültek, és nem is annyira a jogi, mint inkább gazdasági érdekeik okán, kiszolgáltatottságuk tudomá-

¹ Mezey Barna: A munkálatás szerepe a büntetésvégrehajtás történetében. A fenytőházi modellől a rabdolgoztató házakig. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2009 [2011] 63. és köv. o. http://real-d.mtak.hu/279/4/MezeyBarna_5_mu.pdf

² Gustav Radbruch – Heinrich Gwinner: Geschichte des Verbrechers. Versuch einer historischen Kriminologie. K. F. Kohlers Verlags, Stuttgart, 1991, S. 336.

sulvételeivel élték meg nyomorúságukat, hajszálak kötötték csak a szülőhely-ükhöz, s egy-egy társadalmi kataklizma könnyedén szakította le és dobta őket a vándor népeesség világába. A városi és falusi szegénység, a másokra utaltak, az alamizsnáért tolakodók, kéregetők és vagabundok megvetett társadalma, a becstelenség terrénumát jelentette a tisztos polgárok és dolgos gazdák szemében.³

Emellett létezett egy olyan csoport is, amelyik egzisztenciálisan magasán fölötté volt ennek a rétegnek, munkája révén szervesen összefonódott a város ipari tevékenységével, beleépült a termelésbe és kereskedelembe, valami okból mégis kiváltotta a közvélemény lebecsülését. Mai szemmel döbbenet csodálkozunk rá a molnárok, vámosok, orvosok, borbélyok foglalkozásának „becstelen karakterére”, és kevésbé értjük, hogy miként kerültek egy tekintet alá a „parazitákkal”: a kórhelyekkel, az alamizsnásokkal, a szerencsejátékosokkal, a kurvákkal, a kerítőkkel. Lenézett, tehát becstelen, ámbár a közösség számára szükséges foglalkozást űztek a hóhér és segédei, a zálogházas, a hitelező (uzsorás), a gypmester, a bordélyos, a csepűragó, szemfényvesztő, a festő, a mutatványos, a légtornász, a komédiás és a zenész egyaránt.⁴

Becsület, becstelenség

1488. július 31-én Köln város tanácsa egy igazolást állított ki Lübeck városának címezve, amelyben Arnold van Straisberg és Johann Grone tanúsították, miszerint Jakob van Meddemen hitos házasságból született, igaz és megfelelő származással bír, szabad jogállású és nem szolgarendű, nem vend, hanem német, továbbá nem vámos, molnár, takács, fürdős, furulyás, pásztor s nem érvágó fia, hanem hivatalképes és céhtagságra méltó. Szülei kölni polgárok voltak, Dietrich van Meddemen és felesége, Barbara. Köln városa voltaképpen egy bec sületességi igazolást állított ki. Ezzel – ahogy erről *Franz Irsiger és Arnold Lasotta* beszámolt – elősegítette van Meddemen számára, hogy Lübeckben bec sületes iparos munkát végezhesen. Mint megállapították, a nyilatkozat kifejezetten a lübecki elvárásokhoz igazodott, hiszen azok városról városra, régióról régióra változtak (Kölnben például aligha jelentett problémát a szláv származás). Kölnben is számos iparos céh tagságát zárta ki

³ Klara Vontobel: *Das Arbeitsethos des deutschen Protestantismus von der nachreformatorischen Zeit bis zur Aufklärung*. A. Francke A. G. Verlag, Bern, 1946, S. 79.

⁴ Jürgen W. Scheutzw: *Hexen, Henker und Halunken. Merkwürdiges von der Schattenseite norddeutscher Geschichte*. Gondrom Verlag GmbH, Bindlach, 1990

a nemkívánatos származás, akárha valaki atyja nemes volt, netán becstelen foglalkozást űzött.⁵

A becsület egyfajta eligazodási eszközt jelentett a középkori világban. Biztosnak tűnő iránytűt a társadalomban, jó és rossz közötti különbségtételt. *Kramer* szerint a becsület kulcsfogalom a középkori rend működésének megértéséhez, ami nélkül értelmezhetetlenek a korabeli viszonyok.⁶ A becsület alapvetően a közösséghez kötődik. A város vagy falu belső értékrendje szerinti felsőség adja a becsület zsinórmértékét. A „tisztos polgárság”, a „tisztelre méltó bíróság”, a „nagytiszteletű tanács” sugallja a modellt, amelyhez igazodni kell. S az egyén, aki megfelel az „erényes”, „tisztességes”, „derék” jelzőknek, nyilván jog- és szokáskövető módon követi az általános mintákat. Aki tagja a becsületes közösségnek és be is tartja annak szabályait, maga is becsülethez jut, ami a középkor világának kis köreiben egyben jogokat is garantál. A becsület (megbecsültség) elvesztése vagy csökkenése státusgyengüléssel is jár.

A középkori-kora újkori társadalom a maga szimbolikus módján formalizálta a becsület fogalmát, szerkezetekhez, foglalkozásokhoz, magatartásokhoz kötötte, amelyeket a közösségbe születve vagy lépve mindenkinek el kellett sajátítania és tudomásul vennie. Azt is, ha származása, munkája, múltja eleve kevésbé becsületes vagy becstelen kategóriába sorolta, és azt is, hogy ha akármilyen okból nem tartja tiszteletben a közösség jogát és szokásait, önmagát küldi a becstelen kategóriába (elég például az eltérő hit, szokatlan ruházkodás, idegen rítusok gyakorlása).

A „becstelenség” a kora újkorban két értelemben konkretizálódott. Egyfelől sajátos jogi különstátust jelentett, másfelől egy specifikus szegénységstruktúrának a meghatározására szolgált, amely nem annyira a bevételekben és vagyoni javakban kifejezhető szociális egyenlőtlenség kifejeződése, mint inkább a származáshoz, foglalkozáshoz köthető értékelések foglalatja. A rendi társadalomban a becsület egy „szükséges jó”, amelynek birtoklása egyáltalán nem magától értődő.⁷

A késő középkori-kora újkori társadalomban valójában világos és egyértelmű elképzelések uralkodtak arra vonatkozóan, melyik foglalkozás, tevé-

⁵ Franz Isigler – Arnold Lassotta: Bettler und Gaukler, Dirnen und Henker. Außenseiter in einer mittelalterlichen Stadt. Deutschen Taschenbuch Verlag GmbH, München, 1990, S. 11.

⁶ Karl-Sigismund Kramer: Grundriß einer rechtlichen Volkskunde. Verlag Otto Schwartz & Co., Göttingen, 1974, S. 46.

⁷ Jutta Nowosadtko: Scharfrichter und Abdecker. Der Alltag zweier „unehrlicher Berufe“ in der Frühen Neuzeit. Verlag Ferdinand Schöningh GmbH, Paderborn–München–Wien–Zürich, 1994, S. 49.

kenység „becsületes” és melyik „becstelen”. Normák és értékelések egész rendszere épült ki, amelyek a városi és vidéki élet szabályozásán keresztül határozták meg a társadalom tagjainak pozícióját és esélyeit az érvényesülésre. Ezzel csoportok és személyek részleges vagy teljes, végleges vagy időleges diszkriminációját rögzítették, speciális helyzeteket teremtve számukra a mindennapi élet folyamatában.⁸ Öltözködésük, közlekedésük, foglalkozásuk, jelenlétük, részvételük a közösségi életben, tulajdon- és birtokviszonyaik, törvénykezési pozíciójuk eltérő volt az átlaglakosokétól és gyakran egymásétól is. Társadalomtörténeti szempontból tekintve, a becstelenség egy világosan definiált hivatásterület, amelynek tagjai a közösségben különstátust kapnak és egy önálló szociális struktúrát alkotnak. Különös vonása ennek a társadalmi különállásnak, hogy nem lehet egyfajta ellenkultúraként értelmezni, hiszen miután társadalmilag szükséges szakmákról és hivatásokról van szó, inkább az integrációs pontok keresése okozott nehézséget, mint kiszorításuk a termelésből.⁹

A következőkben egy jellegzetes foglalkozást űző törvénykezési és büntetés-végrehajtási szakember, a hóhér pozícióján keresztül kívánjuk szemléltetni a becstelen foglalkozásból eredő becstelen státus jellegzetességeit a késő középkori-kora újkori társadalomban. S mert a magyar szakirodalom meglehetősen szegényes e vonatkozásban, a német jogtörténeti hívtuk segítségül.

A hóhérmesterség becstelensége

1475-ben egy boroszlói polgár, esteledvén, betért egy csapszékbe, és miután megtetszett neki, szállást is kért, s meghált a fogadóban. Elszámoláskor azonban a fogadós ötszáz dukáttal megrövidítette. A becsapott polgár megvádolta a tulajdonost a magisztrátus előtt, ahol a kihallgatáskor a gazda elismert mindent és vissza is akarta fizetni az összeget. Minden rendben lett volna, de a tanács a csaló vendéglőst akasztás általi halálra ítélte, méghozzá a sértett keze által. A szegény polgár hiába rimázkodott, könyörgött, nem tudott a feladattól megszabadulni. Végül kénytelen-kelletlen végrehajtotta az akasztást. Röviddel az eset után történetünk hőse elhunyt. A közhiedelem szerint pusztulásának oka az elvégzett akasztás volt, amelynek során becstelen tevékenységet kellett végeznie, s ezzel magára vette a „rosszat”. Ahogy a legenda

⁸ Franz Isigler – Arnold Lassotta: i. m. 11. o.

⁹ Jutta Nowosadtko: i. m. 49. o.

hosszú ideg tartotta magát a nép körében, a szerencsétlenség „rászállt” fiára is. Például a városban semmiféle hivatalhoz nem jutott, jóllehet kimondottan a boroszlói patriciusréteghez tartozott. Esetünkben a vádló pusztán azért, mert a végrehajtást rá testálta a magisztrátus, és ő elvégezte ezt a nép szemében becstelen tevékenységet, maga is becstelenné vált.¹⁰ Ez a történet jól példázza a tevékenységhez fűződő becsület/becstelenség társadalmi valóságát, ami pedig nem is olyan régen még természetes volt. A XIII–XIV. századig a per jellegzetes intézménye a sértetti magánvégrehajtás, amely a büntetőperes processzus becsületes eleme volt. S ellenkezőleg: ha valaki a rátestált feladatot nem akarta elvégezni, az hozott rá becstelenséget.

Nyilvánvaló, hogy a hóhér, aki az ítélet-végrehajtást foglalkozásszerűen űzte, szintén nem kerülhette el e bélyeget. A hóhér a késő középkor és az újkor világában „becstelen munkát végző személynek számított”. A hóhér, mint szakember és mint a bíróságot segítő személy, kezdetben ismeretlen fogalom, megjelenése az egész kontinentális jogrendet átforgató büntetőperes reform következménye lett. A XIII. század közepéig a vitás ügyek az úgynevezett akkuzatórius eljárási formában zajlottak: a sértett és a sértő egyenlő feleként álltak egymással szemben a nyilvános tárgyaláson a nép és a bíróság előtt. Ítéletet az Úr feltételezett véleménynyilvánítása nyomán, az istenítéleti bizonyításban szerzett bizonyítékra támaszkodva mondtak a bírák. Az isteni igazság által megtámogatott döntés végrehajtását a korai idők ősi jogának gyakorlata szerint a nyertes félre (a sértettre vagy családtagjára) bízták¹¹, legyen az kisebb-nagyobb vagyoni vagy testi büntetés, esetleg halálbüntetés.

A korai frank és germán időkben a büntetés főként a sértett és nemzetségek joga, a királyi hatalom csak a közösség elleni bűncselekmény szankcionálására terjedt ki. Ráadásul a felelősségre vonás kezdeményezése is a felperesnél maradt. Ekkor még a büntetések a kompenzációs eljárásban feloldódhattak pénz- és vagyoni büntetésekben. Kivégzésre szóló szentencia esetén, különösen, ha a közösséget is sértő bűncselekményről volt szó, a közösség közös végrehajtása is gyakorlat volt¹² (például a megkövezés).

Változás csak a XI–XII. században kezdődő, a „békékért” folytatott harcral indult meg, és egészen a XV. századig tartott.¹³ Az állami hatalom erősö-

¹⁰ Else Angstmann: *Der Henker in der Volksmeinung*. Unveränd. reprograph. Nachdr. d. 1. Aufl. Halle an der Saale 1928. Sändig, Wiesbaden, 1972, S. 87.

¹¹ Rudolf His: *Das Strafrecht des deutschen Mittelalters*, Bd. 1. Scientia-Verlag, Weimar, 1920, S. 507.

¹² Otto Beneke: *Von unehrlichen Leute*. Severus-Verlag, Hamburg, 1863, S. 123.

¹³ Gisela Wilbertz: *Scharfrichter und Abdecker im Hochshift Osnabrück. Untersuchungen zur Sozialgeschichte zweier unehrlichen Berufe im nordwestdeutschen Raum vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*. Kommissionsverlag, Osnabrück, 1979, S. 9.

dése és a bíróság tekintélyének növekedése, a politikai típusú büntetti tényálások szaporodása a hivatalos végrehajtás irányába terelte a fejlődést. Így az ítélő magisztrátus, a bíróság tagjai vették át az igazság nevében forgatott pallost. Feljegyzések szerint leggyakrabban a legfiatalabb esküdt¹⁴, a legfiatalabb tanácsúr¹⁵, a legfiatalabb férj¹⁶, sőt speciális esetekben egyházi személyek is szerepet vállaltak a végrehajtásban.¹⁷ Értelemszerű volt alkalmanként a katonák szolgáltatásainak igénybevétele¹⁸, de időnként a törvényszolgára terheltek át a feladatot.¹⁹ Az idők folyamán állandósult egy nyilvános, hivatalszerűen kivégzésre szakosodott bírósági hivatalnok is.²⁰ Előbb a bírósági segédszemélyzet vette át ezt a feladatot (a Fronbote, a Büttel, a törvényszolga [Gerichtsdienner]).²¹ A büntetőjog és büntetés-végrehajtás XIII–XIV. századig tartó praxisa a végrehajtásban részt vevők becsületét nem érintő módon igényelte a közreműködésüket. A büntetések fogantatása természetes velejárója volt az igazságszolgáltatásnak, magától értődő kötelezettség, a közszolgáltatásban. A törvényszolgáknak nemhogy csorbult volna a becsületük, de tevékenységük tekintélyt kölcsönzött nekik, és élvezték mindazokat a jogokat, amelyek egy szabad embert megillettek.²² Feljegyzések szerint a kezdetekkor a Fronbote egyenesen az uralkodónak tette le a szolgálati esküjét, és sérthetetlennek számított.²³

A XIII. században az egyház látványosan kivonult a büntetőeljárásból, és ezzel megszűnt az istenítéleti bizonyítás legitimitása. Egyre erősebb lett a bírói pozíciója, amely megbontotta a felek egyensúlyát is. A felperes helyébe hivatalos vádló lépett, az elkövető pedig célpontja, passzív főszereplője lett a bizonyítási eljárásnak. Ez az a kor, amikor megjelent az állami (királyi, fejedelmi) büntetőjog, amelynek kialakulásánál érhető tetten a hóhér pozíciójá-

14 Helmut Schuhmann: *Der Scharfrichter*. Verlag für Heimatpflege, Kempten, 1964, S. 75.

15 Joachim Gernhuber: *Strafvollzug und Unehrllichkeit*. Savigny-Zeitschrift. Germanistische Abteilung, Bd. 74., 1957, S. 150.

16 Ulrich Kühn: *Inschriften und Verzierungen auf Richtschwertern; ihre Deutung aus der Person des Scharfrichters*. Inaugural-Dissertation. Juristischen Fakultät der Friedrich-Alexander-Universität, Nürnberg, 1969, S. 38.

17 Jutta Nowosadtko: i. m. 51. o.

18 Uo.

19 Helmut Schuhmann: *Henker*. In: Adalbert Erler – Ekkehard Kaufmann – Dieter Werkmüller (Hrsg.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte II*. Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1978, S. 75.

20 Uo.

21 Ulrich Kühn: i. m. 39. o.

22 Jacob Grimm: *Deutsche Rechtsaltertümer*. Andreas Heusler und Rudolf Hübner, Leipzig, 1899, 4. Nachdr., S. 527.

23 Albrecht Keller: *Der Scharfrichter in der deutschen Kulturgeschichte*. Verlag Kurt Schröder Königswinter, Bonn und Leipzig, 1921, S. 80.

nak létrejött is. Az állami büntetőigényben megfogalmazódik a felelősségre vonás kizárólagos privilégiummá válása, ez magával hozta azt az érdeket is, hogy ne csak a pert, hanem a büntetés foganatosítását is ellenőrzése alatt tartassa. Így az állam a végrehajtás kizárólagos kompetenciájára is igényt tart.²⁴ A hatalmi monopólium feszegetésével megerősödő állami igény a XIII. század közepén eljárási reformhoz vezetett, amely a kánonjogi eljárás sajátosságait követve írásbelivé vált. A hivatásszerű, hivatali jellegű, jogszerű eljárásokhoz szükséges ismeretekkel felvértezett bírók átvették a processzus irányítását. A büntetőper bizonyítási eljárásának döntő elemeként éltre kelt a római impériumból ismert, majd elfeledett kínvallatás. Megváltozott a büntetés-végrehajtás szerepe is. Míg korábban az csupán befejező, lezáró eleme volt a büntető igazságszolgáltatásnak, immár csúcspontjává tette a nyilvánosság kizárásával folyó per végpontját, amely a jogpropaganda és a jogismeret-szélesítés legfontosabb elemévé lépett elő. Ezek a processzuális változások át- és felértékelték az ítélet-végrehajtó szerepét. Egyfelől, mert az ő irányításával szervezett és lebonyolított végrehajtási rituálé az igazságszolgáltatás erejének és hatalmának közvetítőjévé vált. Másfelől, mert a per titkos szakaszában eszközölt vallatás periódusába is meghívták az egzekúció végrehajtóját, mint az eszközök és a testek szakértőjét.²⁵ A büntetőjog bizonyos mértékű keményedésével is számolni kell a hóhér szerepének keletkezésekor. A súlyosbodó büntetések, a mindinkább poena ordinariává terebélyesedő halálbüntetés, majd ezt követően a végrehajtás differenciálódása minősített és minősített végrehajtású kivégzésekkel a professzionalizálódás irányába mutatott. Mindez azt követelte, hogy az egyre üzemszerűbb kivégzési tevékenység hivatássá váljon.

Azt, hogy az ítélet-végrehajtó munkája foglalkozássá vált²⁶, közvetlenül a bírósági gyakorlat brutalizálódása váltotta ki. A bírósági eljárás „civil” résztvevői egyre kevesebb hajlandóságot mutattak a korábbi gyakorlat folytatására, vagyis a vérfürdő személyes vállalására.²⁷ Az új szakmai elvárások fokozták az idegenkedést és az alkalmatlanságot. A tortúra és a minősített kivégzések hozzáértő szakembert igényeltek. A büntetőpraxis mindennek következtében kitermelte a hivatásos hóhéri állást. A bíróságoknak „főállású” ítélet-végrehajtókat kellett alkalmazniuk, akik hosszú képzési és gyakorlati időszakon keresztül sajátították el a szakismeretüket. A folyamat egybevágott

24 Gisela Wilbertz: i. m. 9. o.

25 Jutta Nowosadtko: i. m. 51–52. o.

26 Else Angstmann: i. m. 78. o.

27 Helmut Schuhmann (1978): i. m. 75. o.

a kivégzések világiasodásával, az egyház áldozatellenes fellépésével, az áldozatgondolat elenyészésével, tehát a végrehajtás profanizálódásával.²⁸ A büntetés-végrehajtás brutalizálódása, a büntetőpraxis elmozdulása a megtorló-elretentő felfogás irányába, az inkvizitórius eljárás megkövetelte új funkció, a kínzás megjelenése egyre viszolyogtatóbbá tette a bírósági személyzet számára a közreműködést²⁹, és egyre inkább ösztönözte a hivatásos ítélet-végrehajtók alkalmazását. A hóhér első említésének esetei Németföldön a XIII. század utolsó negyedére esnek. 1276-ban Augsburgban, néhány évre rá Lübeckben már hóhért alkalmaztak.³⁰ 1294-ben Münchenben még nem dolgozott hivatásos ítélet-végrehajtó, a foganatosítást a törvényszolgák (Scherge) végezték³¹; 1312-ben már Braunschweig is hóhérral büszkélkedhetett.³²

A foglalkozássá váló hóhérság azonban együtt járt a feladatra vállalkozó pozíciójának süllyedésével. A megbecsült szabad státusú törvényszolga helyébe „becsületes karakterében” megkérdőjelezett ítélet-végrehajtó lépett. A hóhér eredeti társadalmi megbecsültsége (mint bírósági személye) az idők folyamán az egyre durvuló, hentesmunkába hajló kivégzések, a számtalan megbecstelenítő kivégzési mód alkalmazásával, munkája szaporodtával fordítottan arányosan csökkent.³³ A hóhér foglalkozásához a becstelenség szégyenfoltja tapadt, „becstelen mesterséget” űzött.³⁴ Úgy nőtt az iszonyat és a becstelenség, ahogyan a vér és a kín a büntetőeljárásban.³⁵ Éppen ezért egyre gyakrabban nem szabadok vagy éppen kegyelem által a halálból hóhérfoglalkozásba menekülő személyek jelentkeznek az állásra. A vértől lucskos, kegyetlen kivégzéseket végrehajtó ember iránti iszonyat megbélyegezte azt, aki vállalta ezt a foglalkozást.³⁶ Az egyre keményebb büntetőpraxis, a testi büntetések és kivégzések végtelen sora, majd a tortúrában, a kínzásban vállalt kényszerű szerep egy kemény és könyörtelen végrehajtó képét rajzolta meg a társadalomnak, a vasidegzetű és hidegszívű hóhéret.³⁷

28 Else Angstmann: i. m. 76. o.

29 Ulrich Kühn: i. m. 39. o.

30 Helmut Schuhmann (1978): i. m. 75. o.

31 Jutta Nowosadtko: i. m. 51. o.

32 Helmut Schuhmann (1978): i. m. 75. o.

33 Uo.

34 Uo. 76. o.

35 Ulrich Kühn: i. m. 43. o.

36 Helmut Schuhmann (1978): i. m. 76. o.

37 Albrecht Keller: i. m. 115. o.

A joghistóriának érdekes momentuma, hogy a társadalmi megítélés miként különbözött a katona és a hóhér értékelésében. Érthetetlennek tűnik a hangsúlyos különbség, miközben mindketten hivatásszerű ölésre szerződött „alkalmazottai” voltak a hatalomnak. S miközben a katona tömegesen gyilkolt, a hóhér csak egyenként, és (eltekintve az alkalmankénti megtorló hatalmi attrakcióktól) csupán egy vagy néhány elítéltet végzett ki. A katona leggyakrabban ártatlankat ölt, miközben a hóhér a bíróság előtt bebizonyított bűncselekményért gonosz szándékú bűnözőkön hajtotta végre az ítéletet. A katona tevékenysége megállapíthatatlan körre terjedt ki, áldozatainak száma és összetétele a háború logikájából eredően kiszámíthatatlan és korlátozhatatlan volt, míg a hóhér csak a törvény ellenőrzése mellett, az igazságszolgáltatás által kiválasztott, megítélt és neki átadott delikvenszeket végezhetette ki. Mindezek ellenére a katona tevékenységét dicsőség és pátosz övezte, a hóhért az iszonyat és a távolságtartás. Miért? Miért azonosult a tömeg a mennyiségi öléssel és miért nem az egyedivel? Miért hagyta magát szuggesztív kényszer befolyása alá vonni a háborús propagandával, és miért nem az igazságügyi propagandával?³⁸

Sokan keresték a választ ezekre a kérdésekre és sokféle válasz született, közülük azonban egyik sem triumfált. A legvalószínűbbnek tűnő indoklás az emocionális alapú magyarázat, amely a személyességre helyezi a hangsúlyt. Az egymással szemben álló „védtelen áldozat” és a hóhér a nyilvános kivégzési gyakorlatban a lehető legperszónálisabb jelenség, amelybe mindenki el tudta helyezni magát. A „szegény bűnös” halálra készülődése, szenvedése és a fölötte álló, rendíthetetlen bakó képe sokakat megindított. *Johan Huizinga* idézett egy tudósítást egy fiatal brüsszeli gyújtogató kivégzéséről. A gyilkos megindító szavakat intézett a néphez, úgyhogy „annyira meglágyította az emberek szívét, hogy mindenki könnyekben tört ki és úgy dicsérték a halálát, mint a legszebbet, amit valaha is láttak”³⁹. Ezzel szemben a hadsereg tömegben öl, tömegesen gyilkol, és még ha ez a tevékenység az egyes katona, illetve áldozata számára személyessé válhat is, a szemlélődőnek a legritkább esetben lesz azzá. *Ulrich Kühn* ehhez hozzáfűzi, hogy a katona (legalábbis csatában) felfegyverzett ellenséggel áll szemben, miközben a hóhér egy megbilincsel „áldozatot” végez ki.⁴⁰ Ráadásul bármennyire is a hóhér a főrendezője a kivégzésnek⁴¹, a nézőközönség szá-

³⁸ Else Angstmann: i. m. 76. o.

³⁹ Johan Huizinga: A középkor alkonya. Az élet, a gondolkodás és a művészet formái Franciaországban és Németalföldön a XIV. és XV. században. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979, 9–10. o.

⁴⁰ Ulrich Kühn: i. m. 43. o.

⁴¹ Richard van Dülmen: A rettenet színháza. Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban. Századvég Kiadó–Hajnal István Kör, Budapest, 1990, 110. o.

mára a középpontban nem a hóhér és az ő igazságszolgáltatásban játszott szerepe áll, hanem az áldozaté, aki szenved és/vagy elpusztul.⁴² Van, aki a népi vélekedés alakulásában a tudatalatti ellenségkép meghatározó jelentőségét emeli ki. A véres rituálé közönségének megítélésében nagy szerepet kap a hatalommal való szembehelyezkedés. Sokan a hóhérban éppen az általuk elutasított hatalmi processzus reprezentánsát látták. A hóhér exponálta magát az igazságszolgáltatás érdekében, ő állt ki a közösség elé, mintegy reklámozva az egész büntetési rendszert, és így minden negatív viszonyulás rá vetítődött.⁴³

A társadalom negatív megítélése *Helmut Schuhmann* szerint két alkatrészből állt össze: a félelem és az iszonyat elemeiből.⁴⁴ Tagadhatatlan, hogy bizonyos szakrális félelem is beépülhetett az általános vélekedésbe. *Karl von Amira* szerint ennek eredeti gyökere a régi tabuhitből táplálkozott, miután a halálbüntetések eredetileg szakrális tartalmúak voltak. Az ősi kivégzés nem volt más, mint egy szigorú rituálé szerint végrehajtott szakrális áldozat a megsértett istenségeknek, természeti erőknek.⁴⁵ A másik megölésének szolidaritáson nyugvó közösségalkotó elítélése, illetve a külső támadásokkal kapcsolatos vérbosszú-kötelezettség hosszú időn keresztül gátolta a klasszikus értelemben vett kivégzést, vagyis a halálbüntetés kibontakozását.

Az ősi jog a súlyos béketörések (a későbbi közbűncselekmények, nyilvános bűncselekmények) elkövetőivel szemben a közösség által kikövetelt válaszlépéseket áldozatformában szervezte. Az isteni védelem alá helyezett béke megtörőjével szemben szakrális eljárás keretében léptek fel. A csoport általános érdekei szempontjából kisebb jelentőségű cselekményeket, az úgynevezett magánbűntudományokat csupán a sértett, annak családja, nemzetsége, törzse „válaszolta meg”. Itt a büntetésnek (bosszúnak) nem szakrális, hanem racionális karaktere volt.⁴⁶ E két büntetési képlet egymás mellett élt egészen az állami büntetőjog kialakulásáig.

A szakrális eljárás megalapozásában nagy jelentőségük volt a tabuknak. A tabu kifejezés a polinéziai szigetvilág ősi nyelvéből származik, bár maga a jelenség valamennyi primitív társadalom jellemzője. A tabu jelentése „szokásban és erkölcsben vagy kifejezetten formulázott törvényben meghatározott tilalom egy tárgy megérintésére, bizonyos fajta magatartás tanúsítására, bizonyos szavak használatára vonatkozóan”. A hóhért a hivatása egy ilyen ta-

42 Ulrich Kühn: i. m. 43. o.

43 Uo. 45. o.

44 Helmut Schuhmann (1978): i. m. 76. o.

45 Uo.

46 Albrecht Keller: i. m. 122. o.

buval terhelte meg. Az ősi jogban az elmarasztalt sértő nem volt más, mint feláldozandó áldozat az istenség megbékítésére, a végrehajtás pedig szakrális szabályok által pontosan leírt, meghatározott rituálé volt. A halált érdemlő delikvens és a büntetést végrehajtó személy úgy jelent meg, mint a közösség feláldozandó és áldozatot bemutató tagja. Ők ketten kapcsolatba léptek az istenségekkel, természetfölötti erőkkel, s természetesen mindennel, ami a kivégzés során érintkezésbe került a kivégzési folyamattal.⁴⁷ Akik ennek végrehajtásában részt vettek, valahol a jó és a rossz határán mozogtak. Az isteni akarattal érintkezés miatt a tabu személyeken és tárgyakon nyugodott. A tabu megsértése, a tárgyak érintése kellemetlen, súlyos, káros következménnyel járhatott. Ez pedig elijesztette a társadalom tagjait attól is, hogy a személyt, az áldozatot bemutatót, a végrehajtót megérintsék. A tabunak ez az öntudattalan hatása, a tabutól való félelem érzése később is uralta a népi gondolkodást.⁴⁸ Az egységes, állam által gyakorolt büntetőjog kialakulásának folyamatában (minthogy az állam a büntetőigény birtokosa a korábbi tételezésben szereplő Isten helyett) elveszett a processzus szakrális jellege. Ebben a vonatkozásban eltűnt az áldozati jelleg.⁴⁹ A keresztény egyház áldozatellenes fellépése és az eljárás szakrális jellege ellenben hatott: az áldozatgondolat eltűnt az ideológiai térből is. De a zseniálisan kultikus karakter fennmaradt. Még *Luther* is arra hivatkozott a büntetések kapcsán, hogy a hóhér hivatalában az Isten és a felsőbbség parancsát teljesíti.⁵⁰ Ezek a fejlemények azonban nem hozták magukkal automatikusan a hóhér becstelenségét, hiszen, mint láttuk, évszázadokig a bíróság tagja vagy a vádló hajtotta végre a büntetést, minden becstelenségi körülmény nélkül.

Az végül is elég valószínűnek látszik, hogy a hóhér becstelenségének nem az öléstől való szakrális irtózás lehetett a forrása, hiszen, mint a történelem bebizonyította, a fegyveres ölés dicsőség dolga volt és maradt évezredekken keresztül.⁵¹

A becstelenség hosszú ideig nem volt egyértelmű, hiszen a véres főtévénységtől iszonyodó társadalomban létezett egy erős legitimáló respektus is. Végül is a hóhér az igazság szolgája, bírósági alkalmazott, munkavégzésével a társadalmat védelmezte. Nem ő döntött, ő csupán az eszköz a bírói ítélet végrehajtásában, némiképp a „véget” hozza csak előre. Nem is szólva mel-

47 Else Angstmann: i. m. 76. o.

48 Uo. 77. o.

49 Albrecht Keller: i. m. 122. o.; Else Angstmann: i. m. 88–89. o.

50 Else Angstmann: Uo. 77. o.

51 Uo. 76. o.

léktevékenységéről, titkos tudományáról, gyógyító tevékenységéről, amelyeket így vagy úgy, de akceptált és igénybe vett a közösség. Minden bizonytalankodás ellenére azonban felülkerekedett az idegenkedése, amit végül is a becstelenség és a kiközösítettség fogalmakkal jellemezhetünk leginkább.⁵² Amíg az ítélet-végrehajtó az igazságosság pallosát forgatta a hatalom és a jog szolgálatában, végrehajtó tevékenysége nem vezethetett becstelenséghez. A bűnelkövető becstelen bűnözőkkel szemben lépett fel, szükségképpen becsületesnek kellett lennie. Amikor azonban magára „vállalta” a véres büntetéseket és a kínvallatást, az egyfajta azonosulást jelentett a mészáros munkával, és ebben a harcban alulmaradt.

De megváltozott körülötte a világ is. A középkor társadalma drasztikus elhatárolásokkal alakította ki a rétegeképleteket. Vajon abban a világban, ahol egy céh pusztán azért kitaszított valakit, mert egy öngyilkost kihúzott a vízből, vagy egy akasztottat levágott a bitóról, netán megérintett egy dögöt, vagy döglött állatot vett a kezébe, nem az a természetes, hogy a halálraítéltekkel és a kivégzettek tetemeivel hivatásszerűen foglalkozó személy is azonos megítélés alá essék?⁵³ Amúgy az egyház is elítélően nyilatkozott a hóhérvivatásról. Világos magyarázata ennek az a városi szabályozás, amely szerint „*az a hóhér, aki bérét a bűnösökön az ítélt büntetések végrehajtásáért egyenként, munkaegységként elkülönítetten veszi fel, ki van zárva az Úrvacsorából*”⁵⁴. A közösségből való kizárás azonban csak arra az esetre vonatkozott, ha a végrehajtást, az ölést a hóhér egyenként fizettette meg (tehát pénzért ölt). Azon végrehajtók ellen nem volt kifogása az egyháznak, akik a tevékenységüket egységes és állandó, egy összegben megállapított fizetésért gyakorolták.⁵⁵ Sokan tehát fő oknak tekintik a díjazásért történő ölést.⁵⁶ Teoretikusan nehéz volt megbirkózni azzal a ténnyel is, hogy a hóhér státusát beárnyékolta korai előtörténete: a Római Birodalom ítélet-végrehajtói kínozták és végezték ki az egyház mártírjait.⁵⁷

Amikor a hóhérről mint (ahogyan azt az augsburgi városi jogkönyvben történő 1276. évi bejegyzés tanúsítja) fő állásban alkalmazott hivatásos ítélet-végrehajtóról beszélünk, akkor a középkori társadalom becstelen foglalkozást űző tagjaként jelenik meg. A becületvesztési folyamat a XIII. századra lezá-

52 Uo. 74. o.

53 Albrecht Keller: i. m. 116. o.

54 Uo. 123. o.

55 Ulrich Kühn: i. m. 41. o.

56 Uo. 43. o.

57 Uo. 45. o.

rult. Ekkor elsődleges feladatként a kivégzések foganatosítását rögzítették. Ennek az állapotnak a hóhér életvitelét alapvetően befolyásoló jegyei voltak.

A becstelenség következményei

A hóhérrel való kötelező távolságtartás messze túlmutatott egy általában tett becstelen foglalkozást űző személyre vonatkozó előíráson. Jellegzetes bizonyítéka volt a testi érintkezés tilalma, ez a hóhér személyére, ruhadarabjainak, eszközeinek, használati tárgyainak teljes köre megérintésére vonatkozott. Az a szerencsétlen, aki valami módon mégis kapcsolatba került a hóhérrel vagy annak tárgyaival, hasonlóképpen becstelenné vált. Sokszor már az elítélt számára is „kegyelmes” megoldásnak számított, ha a hóhér őt nem érintette meg.⁵⁸ „Utolsó kegyelemként” gyakran utasították a hóhért, hogy az elítéltet ne fogja meg. Egy spessarti ítéletben a tanács maga utasította a hóhért, hogy a gyermekgyilkos asszonyt napkelte előtt, a nézők kizárásával, karddal végezze ki, méghozzá oly módon, hogy a kezével ne illesse a szegény bűnöst.⁵⁹

A becstelenség miatt hosszú ideig élt a gyakorlat, hogy kivégzéskor a hóhér kesztyűt viselt. A frankfurti jogkönyv a XV. században a hóhér számára külön kesztyűköltség elkülönítéséről is rendelkezett. 1576-ban a rheinfeldi hóhér ugyancsak igényt tartott a harisnya mellett a kesztyű árára is. Egy karintiai történet szerint a hóhér a vendéglőben vette észre, hogy a kesztyűje az akasztófánál maradt. Egy pincérlánynak szép pénzt fizetett azért, hogy elhozza utána a kesztyűit, amiért a lány nagy bajba került.⁶⁰ Egy ácsmesterről szóló feljegyzés szerint, mivel megemelte a hóhér pallosát, az ácsceh kizárta soraiából, miután becstelennek nyilvánította.⁶¹ Az érintés jelentőségét és következményeit jellemzi, hogy egy katonatiszt egy vendégfogadóban lelőtte a hóhérsegédet, mert az megpróbálta megérinteni őt.⁶²

A hóhérrel előfordulható, váratlan találkozások és érintések elkerülése miatt, őt és segédeit megkülönböztető, feltűnő öltözet viselésére kötelezték.⁶³ A hóhérokra vonatkozó szabályozások egyike a ruházati rendtartások idevágó fejezete, amelyet a legtöbb város kibocsátott. (Az öltözet szimbolikus üzenete

⁵⁸ Helmut Schuhmann (1978): i. m. 76. o.

⁵⁹ Else Angstmann: i. m. 84. o.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Albrecht Keller: i. m. 122. o.

⁶² Uo. 263. o.

⁶³ Helmut Schuhmann (1978): i. m. 76. o.

te okán persze nem csak a bakó és famíliája, hanem az egész városi lakosság vonatkozásában rendelkeztek.) A hóhérruházat jellemzője volt a csíkozás, különféle színű szalagok felfűzése, miként a jellegzetes formájú kalap, amelynek viselése kötelező volt.⁶⁴ A brandenburgi fejedelemségben a hóhéroknak hosszú, hegyes, vörös színű sapkát kellett hordaniuk.⁶⁵ Annak a társadalom peremén élő társadalmi csoportnak, amelynek a hóhér is része volt, azért kellett megkülönböztető, feltűnő ruházatot viselnie, hogy a „becstelensége” nyomban feltűnjön.⁶⁶ Egyes városok ezért külön hóhérruházati rendtartásokat is kiadtak. Frankfurt am Main Scharf-Richters Kleidung-Ordnungja szerint vidéken és városban egyaránt színes, piros, fehér és zöld jelzéseket kell viselniük, jól látható módon, mellkasukon és kabátjuk ujján, hús gulden büntetés terhe mellett.⁶⁷

A strassburgi hóhérendtartás világosan rögzítette, hogy az ítélet-végrehajtónak kötelessége ügyelni arra, hogy lehetőleg ne tartson kapcsolatot, ne találkozzon „becsületes polgárokkal”. Se az utcákon, se a síkátorokban, különös tekintettel a vásárnapokra. Tilos volt a becsületes embereket, de hasonlóképpen a tárgyakat, árucikkeket megérintenie.⁶⁸ A vendégfogadóban a hóhér többnyire egy elkülönített, a vendégektől elválasztott helyen és külön saját asztalnál ült, korszója is állandó volt.⁶⁹ Asztala szimbolikusan utánozva az akasztófa egyik általános modelljét, háromlábú volt, korszóját csak erre tehetette rá.⁷⁰ Mint-hogy az egyház becstelen, vétkes személyként tekintett rá, segítői, családja gyakran még úrvacsorához sem juthatott.⁷¹ Többfelé ugyanezen okból megtagadták tőle az egyházi esketést, miként a temetés egyházi szertartását is. A templomban kijelölt, elkülönített helyet jelöltek ki számára⁷², ezt mindenki tiszteletben tartotta.⁷³ Ezt a Nachrichter-Ordnungok írásban is rögzítették.⁷⁴ A hóhérfoglalkozás becsületének elismerése irányába mutató bizonyítéknak tekinthető, hogy egyes városokban a XVIII. században már megillette a hóhér

64 Hans von Hentig: Vom Ursprung der Henkersmahlzeit. Verlag Mohr (Siebeck), Tübingen, 1958, S. 206.

65 Albrecht Keller: i. m. 117. o.

66 Tankred Koch: Die Geschichte der Henker. Scharfrichter Schicksale aus acht Jahrhunderten. Manfred Pawlak Verlagsgesellschaft GmbH, Herrsching, 1991, S. 34.

67 Albrecht Keller: i. m. 121. o.

68 Uo. 117. o.

69 Joachim Gernhuber: i. m. 127. o.

70 Albrecht Keller: i. m. 120. o.

71 Uo. 123. o.

72 Tankred Koch: i. m. 34. o.

73 Franz Heinemann: Der Richter und die Rechtspflege in der deutschen Vergangenheit. Diederichs, 1900, S. 128.

74 Albrecht Keller: i. m. 117. o.

az egyházi temetés.⁷⁵ Nem mindegyikük nyugodott bele ebbe a szituációba. Ismeretes Hans Maurer heilbronnai ítélet-végrehajtó esete, aki a városi tanács támogatásával folyamodott a szentszékhez bűnbocsánatért, miután a würzburgi püspök nyilvános bűnbánatra kötelezte vétkes tevékenysége megbánása, bűnhődése és javulása érdekében.⁷⁶ A céhek a leghatározottabban ellenálltak annak, hogy egykori hóhérok vagy az ő leszármazottait felvegyék soraikba. Szembeszálltak a törvényhozó törekvésekkel is, de ahogyan a hóhérok becstelensége a felvilágosodással és az új jogrenddel általában elhalványult, megnyitottak a különféle önkormányzatok is a hóhérok előtt.⁷⁷

A hóhérok lakóhelye, a hóhér háza a város központjától távol, közvetlenül a városfal mellett vagy inkább a városfalon kívül állhatott.⁷⁸ Ez a térbeli elkülönítés is a távolságtartást szolgálta, és az elszigetelést a város polgáraitól.⁷⁹ A hóhér háza többnyire egyedül magasodott a városon túl vagy a település peremén.⁸⁰ Ugyanakkor több német városban (így Münchenben, Augsburgban, Lipcsében, Landshutban) jellemző módon egy épületben volt a hóhér szolgálati lakása és a városi bordélyház.⁸¹

A hóhér és familiája, mindenki, akivel napi életközösségben élt, a társadalmi kiközösítés következtében lényegében számkivetetté vált. *Tankred Koch* a sintér-, illetve hóhérfamiliák tagjainak lehetséges életútjait elemezve állapította meg, hogy a sintérség irányából felfelé a hóhérállás jelenthetett kitörést. Lefelé már aligha vezetett út, hiszen a társadalomnak ennél nagyobb mélységei legfeljebb a bűnözőtársadalomban nyíltak meg. Nem véletlen, hogy sokan váltak bűnelkövetővé, a legendás bandavilágot az e társadalmi körből kiszakadók szervezték-vezették. A lányok legfeljebb a saját társadalmi rétegükben kereshettek férjet maguknak, maradhattak háztartásvezetőként a családokban, de kiköthettek a prostitúciónál is, esetleg egy kolostor fogadta be őket.⁸² A beházasodások, keresztkapcsolatok olykor egész hóhérdinasztiákat teremtettek. (Ezek között is a legendás Schrottenbacher familiát Bécsben, amely 1550-től 1802-ig, tehát 252 évig kezében tartotta a szakmai tevékenységet a császárvárosban.)⁸³ A felvilágosodás segített abban, hogy a középko-

75 Uo. 124., 257. o.

76 Franz Heinemann: i. m. 126. o.

77 Tankred Koch: i. m. 34. o.

78 Franz Heinemann: i. m. 127. o.

79 Hans von Hentig: i. m. 205. o.

80 Helmut Schuhmann (1978): i. m. 76. o.

81 Jutta Nowosadtko: i. m. 53. o.

82 Tankred Koch: i. m. 34. o.

83 Uo. 94. o.

ri becstelenség bélyegét legalább a családtagok levetkezhessék. Így került sor 1731-ben és 1772-ben azoknak a birodalmi törvényeknek a kibocsátására, amelyekkel a hóhérok gyermekeit és unokáit legalább jogalkotói szinten becületesnek nyilvánították.⁸⁴

Ha azonban a társadalom ilyen mélyen lenézte a hóhérokat, vajon honnan volt az utánpótlás? A válasz nem nehéz. „Ha a hóhér gyepmesterré lett, a sintérből is válhatott hóhér.” Vagyis mindazon becületességet nélkülöző foglalkozás irányából nyitva állt az út, amit a hóhér melléktevékenységként maga is üzött, hiszen a különbség alig volt észlelhető. Az anyagi megbecsültség és a „hatalmi” presztízs azonban érzékelhetően magasabb lett a hóhérrá válással. Sorba véve az utánpótlás főbb csatornáit: a gyepmesterek után következtek a kegyelemben részesülő halálraítéltek, a védelem és közösség nélkül maradó jobbágyok, a kitzasztottak. Közös jellemzőjük, hogy a halál mezsgyéjén jártak.⁸⁵ Jellemző forrásai a hóhérhivatalnak a hasonlóképpen üldözött csoportok, cigányok és zsidók⁸⁶. Gyakori volt, hogy a sintér (Halbmeister) a hóhér segédjének, inasának számított a „mester” mellett, és az is, hogy a hóhér legidősebb fia vette át a gyepmesterséget, hogy onnan majd az apja helyébe léphessen.⁸⁷

Aligha véletlen, hogy mindazokat a megalázónak tartott munkákat a hóhér vagy segédei végezték a városokban, amelyeket más nem volt hajlandó. A hóhér vagy segédje volt a sintér, ő takarította a csatornát, az utcákat, ő gyűjtötte egybe s földelte el az öngyilkosok és a rokotalan, ismeretlen halottak tetemét. Ő volt a „nőgazda”, vagyis a bordélyok kezelője, a szajhák felügyelője. Ugyanekkor a hóhért szívesen hívták beteghez, kiváló sebészek voltak (ami nem csoda, hiszen a kínzásoknál, csonkításoknál, kivégzéseknel beható anatómiai gyakorlatokra volt módjuk). I. Frigyesről jegyezték föl, hogy a koblenzi hóhért háziorvosként foglalkoztatta. Hamburgban úgy tartották, hogy „a hóhér jobban érti a gyökerek hatását, mint egynémely tanult orvos”. Ennek ellenére a hóhér a társadalmon kívül élt, s miután a becületes polgárok közössége nem engedte őket a céhek közelébe, Európa-szerte saját céhekbe tömörültek. A hóhérsegédnek ugyanolyan tanulási folyamatot kellett végigjárnia, mint becületes inastársának, példának okáért a csizmadiacéhben. Neki is be kellett mutatnia a „mestermunkát”, egy hibátlanul végrehajtott kivégzést, hogy képesített hóhérrá váljon, s így valamely város hatóságá-

⁸⁴ Helmut Schuhmann (1978): i. m. 76. o.

⁸⁵ Tankred Koch: i. m. 34. o.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Uo.

tól kapott jogosultságánál fogva igényt tarthatott a szerződés szerinti tisztas jövedelemre és ellátmányra. Éppen ezért tévedés lenne azt hinni, hogy hóhérok csak kényszerből lettek az emberek. Egyes források kemény vetélkedésről számoltak be egy-egy tekintélyesebb poszt betöltése körül⁸⁸.

⁸⁸ Mezey Barna: Régi idők tömlőcei. Büntetések, börtönök, bakók. Rubicon Bt., Budapest, 2010, 150. o.